

УДК 377.016:94

І. П. Ладанов

**РЕАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯНОЗНАВЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОФЕСІЙНО-
ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Розвиток демократичної держави та становлення громадянського суспільства в Україні вимагають адекватних змін у навчально-виховному процесі школи. Сьогодні українська освіта переживає складні та відповідальні часи, пов'язані з інтеграцією у світовий та європейський освітній простір. Така трансформація супроводжується суттєвим оновленням педагогічної теорії й практики, відбувається зміна освітньої парадигми, пропонується інший зміст, підходи, педагогічний менталітет, удосконалюються форми й методи навчання.

Останніми роками було введено Державні стандарти освіти, нові навчальні програми, переглянуто концепції викладання значної кількості предметів, розроблено оновлені підручники та посібники. Запроваджений разом з відбудовою національної освіти курс на її гуманізацію й гуманітаризацію значно підвищує роль суспільних дисциплін та обумовлює необхідність якісного оновлення їхнього змісту й методів навчання. Українській державі, сучасному суспільству потрібні свідомі, компетентні робітники, поінформовані громадяни, які прагнуть блага нашої країни, спроможні приймати самостійні рішення і нести відповідальність за власні вчинки. Саме сьогодні, в умовах економічних та суспільно-політичних перетворень, зміцнення української державності необхідно засобами навчальних дисциплін формувати в учнів професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) свідоме, конструктивно-критичне ставлення до суспільних процесів та явищ, які відбуваються, мотивацію та компетентність щодо майбутньої активної участі у громадському житті. Ці завдання насамперед покладаються на суспільствознавчу освіту, зокрема історичну. Саме тому одним з головних освітньо-виховних завдань історичної освіти стає формування громадянськості як комплексу відповідних якостей, рис та життєвих компетентностей особистості, а також реалізація громадянознавчого потенціалу історичних дисциплін.

Проте, аналіз практики і результати констатуючих досліджень свідчать, що сьогодні система історичної освіти не надає достатньої уваги формуванню громадянськості молоді. Зміст програм ПТНЗ і підручників з історії, які покликані вирішувати це завдання, методи навчання, що використовуються у масовій практиці не забезпечують системного й послідовного підходу до розв'язання цієї проблеми.

У цілому, проблемі формування громадянськості особистості в науковій літературі приділяється достатньо уваги в силу її актуальності.

У багатьох джерелах мова йде про сутність цього поняття і його складових. Це словник понять М. Рагозіна [7], де найбільш повно дано визначення громадянськості, робота М. Люшина [4], де також розглядається проблема громадянського виховання в умовах побудови української держави. Також у науковій літературі звертається серйозну увагу на формування громадянськості особистості в умовах створення громадянського суспільства як соціально-педагогічної проблеми (статті Л. Пічуркіної-Шумейко [5], [6]). Однак найбільш повно ця проблема висвітлена в методичному посібнику для вчителів «Історія для громадянина» В. Горбатенко та ін [2], а також в роботах К. Галлагер [1]. Ці автори представляють новий підхід, практичні рекомендації щодо інтеграції базових ідей і практики громадянської освіти в процес навчання історії, що ґрунтуються на вітчизняному та зарубіжному досвіді. Ці автори ставлять за мету допомогти впровадженню громадянської освіти у процес навчання курсу історії.

Мета: визначити та теоретично обґрунтувати методичні умови формування рис громадянськості та реалізації громадянсько-ознавчого потенціалу історичних дисциплін у професійно-технічних навчальних закладах.

У відповідності до мети визначено такі завдання:

1. З'ясувати сутність і зміст поняття «рис громадянської особистості» та підходи до їх формування.
2. Розкрити основну мету і завдання інтеграції громадянсько-ознавчих знань і умінь у зміст історичної освіти.
3. Визначити методичні умови розвитку рис громадянськості у навчанні.

Таким чином, об'єктивні потреби розвитку історичної освіти України, практика навчання історії в професійно-технічних навчальних закладах, а також теоретична нерозробленість зазначеної проблеми обумовили вибір та актуальність теми «Реалізація громадянсько-ознавчого потенціалу історичних дисциплін у професійно-технічних навчальних закладах»

Насамперед, визначемося із поняттям «громадянськість». Це сукупність інтелектуальних і нормативних позицій і відповідних їм зразкам поведінки, головних цінностей і цілей, які є основою емоційного та інтелектуального ангажування індивідів – членів певної політичної (державної) спільноти в суспільній справі; їхні почуття ідентифікації та прийняття існуючої традиції та головних систем цінностей власної політико-культурної спільноти, раціонального самообмеження (принаймні в певному обсязі) в користуванні індивідуальними правами і свободами, усвідомлення взаємозалежності між благом / інтересом особистим і благом / інтересом громадськості і прийняття на себе зобов'язань діяти на користь цієї спільноти. У такому значенні громадянськість є інтегральною частиною політико-культурної ідентичності індивідів і фактором, що зумовлюють формування

індивідуальних / колективних систем орієнтації [7, с. 18].

Іншими словами можна сказати, що громадянськість людини проявляється в усвідомленні приналежності до своєї держави, нації, етносу; в глибокій повазі рідної мови, національної культури в цілому; в любові до Батьківщини, в інтересі до героїчних сторінок її історії та ін. Громадянськість як поняття було предметом визначення в багатьох творах, що стосуються різноманітних галузей наукових знань (правознавство, етика, соціологія, психологія, історія, політологія, педагогіка та ін.) Однак серед педагогів популярними стали соціально-психологічні підходи до розкриття суті громадянськості. Так, в одному з періодичних педагогічних видань визначається, що під громадянськість розуміють «усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків по відношенню до держави, суспільству» [4, с.36]. В іншому творі автори наполягають на тому, що «громадянськість можна інтерпретувати і як різновид базової соціальної установки, суть якої полягає в готовності особистості свідомо приймати і відповідально, добровільно (а не з примусу) виконувати закони та вимоги своєї держави» [4, с. 37].

Визнаючи правомірність використання в науковому обороті поняття «громадянськість», не можна не помітити, що в навчально-виховній практиці його нерідко ототожнюють з поняттям «громадянство», під яким розуміють правовий зв'язок між індивідом і державою, що виражається в існуванні їх взаємних прав та обов'язків. Іншими словами, у практиці виховання молоді поняття «громадянськість» у свідомості педагогів часто асоціюється з поняттям «громадянин» в юридичному його значенні. А це означає, що людині, яка має юридичний статус громадянина (наприклад, новонароджена дитина), автоматично і безпідставно приписують громадянські цінності, які синтезуються в понятті «громадянськість» (наприклад, громадянську свідомість, відповідальність тощо).

У статті громадянськість розглянуто як складну характеристику особистості, що проявляється в житті як здатність до реалізації людиною сукупності її соціальних, політичних, громадянських прав, ефективної самоактуалізації. Її формування супроводжується соціалізацією й інтегруванням особистості в суспільстві. У процесі виховання особистості громадянські цінності суспільства інтеріоризуються в особистісні, а отже перетворюються на громадянські якості конкретної людини. Зовнішні прояви громадянських ціннісних орієнтацій, які складають громадянські якості особистості, системно й постійно відбиваючись на вчинках людини, поступово формують риси її характеру – риси громадянськості особистості. Отже, під поняттям «риса громадянськості» розуміємо властивості характеру особистості, які сформувались у процесі діяльності шляхом інтеріоризації людиною громадянських цінностей суспільства й проявляються у вчинках і поведінці людини.

Серед них найважливішими є патріотизм, почуття причетності до

історичної долі Вітчизни та народу, усвідомлення себе повноправним громадянином своєї країни, членом соціальної спільноти, представником свого народу, своєї місцевої громади; відкритість до національно-культурних цінностей інших народів та пошана до них; відданість демократичним цінностям, віра в них і готовність їх захищати; внутрішня свобода і відповідальність за свої дії та вчинки, відчуття власної гідності, готовність виконувати обов'язки, що випливають із прав і свобод інших людей; лояльність і вимогливість до законів, влади, соціальних і політичних інститутів держави, процедур прийняття суспільних рішень, повага до демократичних виборів і до демократично вибраної влади; активна громадянська позиція, прагнення до участі у суспільному житті, готовність та здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків; толерантність, готовність до компромісу, до розв'язання конфліктів шляхом переговорів.

І треба зазначити, що значна роль у формуванні рис громадянськості належить старшій школі, яка розширює знання учнів про процеси та явища суспільного життя, права людини, сприяє формуванню громадянської позиції людини, її соціально-політичних орієнтацій. На цьому ступені формується готовність захищати свої права, права інших людей, будувати індивідуальну й колективну діяльність.

Труднощі на шляху утвердження і зміцнення Української держави, економічна криза, низький життєвий рівень багатьох людей, відчуження влади від суспільства, високий рівень корупції – ось деякі з причин, які, безумовно, притупляють цивільні почуття молоді. Фахівці з різних галузей знань, які розглядають, так чи інакше, проблеми суспільно-політичного та громадянської свідомості підростаючих поколінь, наполягають на тому, що сучасна молодь аполітична, позбавлена ідеалів, недостатньо обізнана з історичною спадщиною країни й т.п. [6, с. 34] Тому з тенденцій розвитку українського суспільства на передній план виходить проблема громадянськості і як якості суспільства, і як якості особистості. У суспільстві виникла потреба у вихованні громадянина – освіченого, активного, який вміє жити і працювати в умовах демократії, в умовах підвищеної відповідальності за себе і країну. А для цього і необхідно формувати громадянськість особистості. І саме в ПТНЗ, оскільки він сам є формою соціального життя, спільнотою в мініатюрі [3, с. 52].

Подальше збагачення знань учнів про державу і суспільство в розширює і поглиблює їх громадянськість, посилює відповідні почуття. Саме в ПТНЗ учні дізнаються, наприклад, що військова служба – і обов'язок, і честь, якої позбавляються ув'язнені, що праця корисна не тільки самій людині, а й державі, що війна – надзвичайно антигуманний спосіб розв'язання міжетнічних проблем і т.п. Зокрема, у 15-17 років відбувається рефлексія власного життєвого шляху, з'являється потреба реалізувати себе, значимість громадянських якостей учні усвідомлюють,

перш за все, в контексті того, що вони дають, наскільки цінні для їх майбутнього самостійного життя. А це викликає у них міркування і переживання [4, с. 35].

Будівництво української держави, демократичного суспільства потребує якісно нової громадянської освіти. Випускник ПТНЗ, вступаючи в доросле життя, серед інших якостей, вкрай необхідних члену громадянського суспільства, повинен виділятися вмінням вести діалог, здатністю поважати думку іншого, усвідомленням того, що від кожного громадянина залежить доля країни. Навчити приймати обґрунтоване рішення і робити вибір, ґрунтуючись на нормах моралі і права, – одне з головних завдань громадянської освіти. І це неможливо без наявності громадянськості.

Аналіз історико-методичної літератури та масової практики навчання свідчить, що спрямованість освіти на формування особистості, зокрема рис громадянськості учня, потребує суттєвих змін як у змісті, так і у формах навчання історії у ПТНЗ. Зокрема зміст історичної освіти має забезпечити ефективне формування трьох складових рис громадянськості: когнітивної, мотиваційної та операційної. Когнітивна складова формування рис громадянськості реалізується через інформаційний компонент історичного змісту. Операційна складова може бути значне мірою сформована через відповідні методи, форми, технології навчання. Мотиваційна складова за умови відповідної взаємодії вчителя і учнів розвивається, якщо емоційно-оцінювальна діяльність пронизує всі елементи навчання й є складовою передбачуваних навчальних досягнень учнів [8, с. 89 – 90].

Для вдалої реалізації громадянсько-навчального потенціалу історичних дисциплін необхідно впроваджувати основи громадянської освіти у процес викладання історії в ПТНЗ. А отже, що являє собою громадянська освіта? Громадянська освіта – це невід’ємна складова соціально-гуманітарних знань, система виховання і навчання, котра спрямована на створення умов для формування глибоко усвідомленої громадянської позиції та відповідальності особи. Вона передбачає:

- а) набуття молоді людиною досвіду суспільно-корисної діяльності;
- б) орієнтацію на безперервну освіту з метою постійного підтримання власної компетентності;
- в) стимулювання прагнення особистості приносити користь своєму суспільству [2, с. 6].

Одним з найважливіших завдань громадянської освіти в Україні є формування в молоді вміння приймати свідоме рішення, здійснювати вільний усвідомлений вибір; розвивати навички розуміння норм і правил поведінки в суспільстві та поваги до них, знання законів та основних прав людини, орієнтацій щодо спільної праці на благо суспільства, особистої відповідальності та громадянського обов’язку, взаєморозуміння та взаємоповаги.

Предмети суспільно-гуманітарного циклу дають учням систематичні уявлення про суспільство і безпосередньо спрямовані на становлення громадянських компетентностей. Вони покликані бути основою громадянської освіти в рамках навчального процесу, а також бути тісно взаємозв'язаними з іншими навчальними предметами, позакласною діяльністю, діяльністю з розвитку демократичного устрою навчального закладу. Розуміння цього дозволить педагогам наповнити уроки історії новим змістом, повною мірою використати можливості вчительської кооперації та між предметних зв'язків. Сьогодні це надзвичайно важливо, оскільки сучасній освіченій людині необхідне не тільки логічне, а й синтезуюче мислення, яке формується на основі інтеграції навчальних предметів, й допомагає формувати комплексні уявлення про людину і світ.

Всі складові освітньої системи грають важливу роль в процесі формування громадянськості особи. Але саме історія, особливо в умовах перехідного суспільства, є важливим способом становлення творчої і незалежної особи, її активного залучення до процесів суспільного розвитку і розуміння їх історичного значення.

Формування демократичної держави і громадянського суспільства в Україні визначають і нові завдання історичної освіти в ПТНЗ. Головними завданнями навчання історії є формування історичних знань, розвиток історичного мислення учнів; виховання особистих рис громадянина України, загальнолюдських духовних ціннісних орієнтацій, сприйняття ідей гуманізму і демократизму, патріотизму; підготовка до свідомої активної участі в суспільному житті [5, с. 7].

Особливим завданням історичної освіти в Україні на сьогодні є формування позитивної історичної самоідентифікації, позбавлення комплексу меншовартості народу, в історії якого було мала місця для власної держави.

Тому зв'язок історичних знань з громадянськими вміннями усвідомлюваною власною позицією – це те, що сприяє формуванню громадянськості засобами історії. Об'єднавчою базою для історії та громадянознавства у вирішенні стратегічних суспільних завдань (підготовки учнів як майбутніх громадян вільного демократичного суспільства до активної суспільної діяльності) є:

1) громадянський зміст (політичні, правові знання, знання основних соціально-економічних процесів у суспільстві, основних історичних і культурних досягнень України та світової цивілізації);

2) виховні можливості уроків, на яких відбувається формування базових цінностей громадянського суспільства, утверджується діяльнісний аспект навчально-виховного процесу;

3) активні та інтерактивні методики, що сприяють формуванню навчальних та громадянських умінь та навичок учнів.

Зарубіжний досвід громадянської освіти свідчить про необмежені виховні можливості історії, за умови її відповідної інтерпретації, що

припускає розуміння світової історії як контексту, і національної історії як основи, для формування розвиненої громадянської свідомості підростаючого покоління. Разом з цим надзвичайно важливим в процесі викладання історії є формування у учнів позитивного світогляду і відповідного світосприймання. Складність і трагізм історії не можуть бути підставою для провокації негативістських елементів людської свідомості [2, с. 9 – 10].

І саме курси історії та громадянознавства покликані синтезувати базові поняття та закономірності багатьох наук в єдину систему світоглядних знань учнів. При цьому їх знання повинні стати надбанням особистого досвіду, використовуватися ними в повсякденному житті, а не лише на заняттях.

Спостереження масової практики, опитування вчителів дозволяють стверджувати, що можливості, які надають сучасні навчальні програми і підручники з історії України для формування рис громадянськості особистості недостатньо використовуються викладачами. Традиційна організація навчання, орієнтована у переважній більшості випадків на репродуктивне засвоєння якомога більшої кількості знань, також не забезпечує ефективності цього процесу.

Одним з важливих напрямків роботи з формування рис громадянськості стало поглиблення громадянознавчих знань учнів, що містяться в історичних курсах, вмиле застосування отриманих знань в практиці навчання. Особливо велике значення мало планове та систематичне нагромадження в учнів понять про сутність суспільних відношень, політичні та соціальні процеси, громадянські й суспільні рухи, про значення громадянських цінностей і загальноприйнятих норм поведінки людини і груп людей у складних суспільно-політичних умовах.

Вся навчальна робота з учнями на уроках історії спрямовувалась на те, щоб вимоги формування рис громадянськості, відповідних норм поведінки були втілені в громадянські навички та вміння, щоденні моделі поведінки кожного старшокласника. Розвиток таких моделей, а також громадянських емоційно-ціннісних ставлень, умінь, навичок на уроках історії шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу передбачав застосування комплексу інтерактивних методів і засобів навчальної роботи, зокрема тих, що дозволяють реалізувати у процесі навчання визначені умови ефективного розвитку рис громадянськості учнів і забезпечити формування їх когнітивної, операційної та мотиваційної складової. Процес накопичення громадянських навичок та умінь здійснюється в навчанні двома шляхами: у процесі засвоєння учнем відповідних знань про способи діяльності та їхнього систематичного застосування і спілкування учня з однолітками під час використання вчителем інтерактивних технологій та планомірно-керованим шляхом спеціального педагогічного впливу під час навчання.

Цей тип навчання передбачає розвиток навичок свідомого історичного аналізу, як потенційно необхідного та цілісного базису

формування особистої позиції не тільки у межах академічного інтересу чи дозвілля; прийняття поміркованих рішень із суперечливих питань; розгляду етики і моралі, як складових дій, що зачіпають гідність та права інших людей, сприяючи, таким чином, терпимості та орієнтації на загальнолюдські цінності.

Найбезпечніший підхід – це постійне звернення до методології історії, де наводиться цілий ряд фактів, різні точки зору. І навчаючи дітей звертатися до методології історії, яка постійно представляє різноманітність поглядів і пропонує людям розглядати ситуації з різних точок зору, можна допомогти молоді вирішувати дуже серйозні проблеми. Це допоможе:

- протистояти стереотипному мисленню і необ'єктивності та спотворенню історичних фактів;
- розвивати позитивне мислення та цінності, такі як терпимість, солідарність і повагу до різноманітності;
- сприяти досягненню взаєморозуміння між конфліктуєчими громадами, оскільки є надія, що можуть бути визнані різні точки зору [1, с. 4 – 5].

Інтеграція громадянської освіти у викладання історії в школі передбачає не механічне включення понять у запропоновані програмою матеріали, а розкриття їх сенсу на матеріалі національної і всесвітньої історії; обробка їх через дію, колективну, пізнавальну діяльність, обговорення. Зміст базових понять громадянської освіти допоможе вчителю реалізувати декілька підходів по відношенню до структури і вивчення учбового матеріалу:

- по-перше, основою для формування громадянськості є зміст національної і всесвітньої історії;
- по-друге, обов'язковими в роботі вчителя повинні бути активні і інтерактивні методи і технології навчання.

Отже, перед початком уроку викладачеві необхідно:

- визначитися, яке поняття краще «впишеться» в зміст теми;
- уважно прочитати запропоноване пояснення базового громадянознавчого поняття і вибрати похідні, через які воно розкриватиметься;
- ознайомитися з описом технології або методу, за допомогою якого рекомендується це поняття відпрацьовувати.

Розглядаючи похідне історичне через призму цивільної освіти, викладач повинен знати які результати учбової діяльності – знання, уміння, навички або демократичні цінності будуть досягнуті [2, с. 14 – 15].

Ця стаття, звісно, не вичерпує всіх аспектів розглядуваної проблеми. Потребують спеціального вивчення історико-методичні засади формування громадянськості учнів, вплив засобів навчання на формування рис громадянськості учнів у процесі навчання історії, проблеми моніторингу рівнів розвитку рис громадянськості учнів тощо.

Але матеріал, використаний в моїй роботі та ті висновки, до яких я дійшов, на мій погляд, можуть, в першу чергу, викликати практичний інтерес у вчителів історичних дисциплін. Результати роботи можуть бути застосовані при відборі змісту матеріалу громадянознавчого спрямування, який доцільно використовувати на уроках історії.

Список ви корисної літератури

1. Громадянська освіта у викладанні історії / К. Галлагер // Завуч. – 2000. – № 28 – С. 4 – 6. **2. Історія** для громадянина : методичний посібник для вчителів середніх загальноосвітніх навчальних закладів / В. Горбатенко // В. – Львів : НВФ «Українські технології», 2003. – 136 с. **3. Громадянська освіта: теорія і методика навчання.** – К. : Видавництво ЕТНА-1, 2008. – 174 с. **4. Виховуємо** громадянина (Формування громадянськості учнів засобами шкільних історичних курсів та інших суспільствознавчих дисциплін) / М. Люшин // Історія в школах України. – 2004. – № 2 – С. 35 – 39. **5. Виховання** громадянськості підростаючого покоління як умова формування громадянського суспільства / Л. Пічуркіна-Шумейко // Рідна школа. – 2001. – № 4 – С. 5 – 8. **6. Громадянське виховання** підлітків як соціально-педагогічна проблема / Л. Пічуркіна-Шумейко // Рідна школа. – 2000. – № 7. – С. 15 – 18 **7. Демократія** від А до Я : Словник-довідник. / М. П. Рагозін. – Донецьк : Видавництво «Донбас», 2001. – 59 с. **8. Розвиток** громадянської спрямованості особистості / За заг. ред. М. Й. Боришевського. – К. : Логос, 2007. – 186 с.

Ладанов І. П. Реалізація громадянознавчого потенціалу історичних дисциплін у професійно-технічних навчальних закладах

У статті з'ясовується сутність і зміст поняття «рис громадянської особистості» та підходи до їх формування, розкривається основна мета і завдання інтеграції громадянознавчих знань і умінь у зміст історичної освіти професійно-технічних навчальних закладах, визначаються методичні умови розвитку рис громадянськості у навчанні.

Ключові слова: громадянськість, громадянська освіта, історія, професійно-технічні навчальні заклади.

Ладанов І. П. Реализация граждановедческого потенциала исторических дисциплин в профессионально-технических учебных заведениях

В статье выясняется сущность и содержание понятия «черты гражданской личности» и подходы к их формированию, раскрывается основная цель и задача интеграции обществоведческих знаний и умений в содержание исторического образования ПТНЗ, определяются методические условия развития черт гражданственности в обучении.

Ключевые слова: гражданственность, гражданское образование, история, профессионально-технические учреждения.

Ladanov I. Implementation of civic consciousness capacity of historical subjects in vocational schools.

The article deals with the essence and the meaning of «civil personality traits» and the approaches to their formation. The main purpose and tasks of integration of social science knowledge and skills in the content of history education of vocational schools have been revealed. The methodical conditions of development traits of civic consciousness in education have been determined.

This article contains the approach practical recommendations for integrating basic ideas and practices of civic education in the learning of history, based on national and international experience. Author wants to help for the implementation of citizenship education in the learning of history.

The article considers consciousness capacity as a complex of personality characteristic that appears in life as the ability of a person to set social, political and civil rights, effective self-actualization.

Modern educated person needs not only logical, but also synthesizing thinking, which is based on the integration of subjects and helps to form a complex view of man and the world.

Key words: civic consciousness, citizenship education, history, vocational and technical schools.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2013 р.

Прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.

УДК 377.011.3.051:687.53

О. А. Одинець

**ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТІВ ГОТОВНОСТІ
ПЕРУКАРІВ -МОДЕЛЬСРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ТВОРЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Аналіз наукової та методичної літератури засвідчив, що питання готовності до різних видів діяльності досліджено достатньо глибоко: сформульовано поняття готовності, визначені види готовності, їх зміст та структура, основні чинники та умови, що впливають на перебіг готовності та її стійкість. Однак слід зазначити, що науковцями здебільшого вивчалася готовність до діяльності, зміст якої був наперед запланований і визначений. Значно менше досліджень торкаються готовності до діяльності, що відбувається у нестандартних, непередбачуваних умовах, котра потребує від виконавця не просто знань, професійних навичок та вмінь, а здатності миттєво та творчо аналізувати ситуацію, самостійно шукати нетипові шляхи виходу з неї, будувати